BIBLICKÁ ANTROPOLOGIE JAKO PRAMEN HOLISTICKÉHO PŘÍSTUPU K ČLOVĚKU

Biblical anthropology as source holistic approach to man

7: 200 - 398, 2005
ISSN 1212-4117

Ondřej Doskočil

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra filozofie a etiky v pomáhajících profesích

Summary

Anthropological preconditions of holistic approach to man are based on Hebrew biblical tradition that has become, beside antiquity, one of the roots of Western culture through Christianity. Biblical anthropology, unlike dualistic tendencies of antic philosophy, perceived man as indivisible whole; it does not see him as a compound of physical and mental principle. When biblical texts speak about the body and its parts or about the soul, they mean the whole person at physical, psychical and social level. Modern conception of holism also stresses that the whole cannot be regarded as a complex of individual parts.

Key words: biblical anthropology – body and soul – holistic approach

Souhrn

Antropologické předpoklady holistického přístupu k člověku vycházejí z hebrejské biblické tradice, která se prostřednictvím křesťanství stala vedle antiky jedním z kořenů západní kultury. Biblická antropologie na rozdíl od dualistických tendencí antické filozofie vnímala člověka jako nedělitelný celek; nechápe jej jako složeninu tělesného a duševního principu. Ať již biblické texty hovoří o těle a jeho částech či o duši, mají na mysli celého člověka v rovině fyzické, psychické i sociální. Stejně tak moderní koncepce holismu zdůrazňuje, že na celek nelze hledět jako na soubor jednotlivých částí.

Klíčová slova: biblická antropologie – tělo a duše – holistický přístup

Slovní spojení holistický přístup se stalo v pomáhajících profesích frekventovaným pojmem. Každému často užívanému pojmu však nevědomky hrozí devalvace a bagatelizace. Aby se tomu tak nedělo a ze slov hlubokého významu se nestávala bezobsažná klišé, je třeba si občas připomínat jejich vlastní smysl a podstatu, jít tak zvaně *ad fontes*. Ponechme na tomto místě stranou, do jaké míry je užívání termínu holistický pouze záležitostí teorie a nakolik se promítá do praktického přístupu k člověku, a věnujme zde pozornost pojmu jako takovému. Z etymologického hlediska je jeho vznik zřejmý. Řecké adjektivum *holos* znamená celý, celkový, celistvý. V pomáhajících profesích pak tímto termínem rozumíme chápání člověka jako bytosti bio-psycho-sociální, kdy všechny sféry člověka tvoří navzájem jednotu (Jankovský 2003). Toto pojetí však nelze chápat jako konstatování a priori. Odpověď na základní otázku filozofické antropologie – „Kdo je člověk?“ – se liší v jednotlivých historických epochách a kulturách. Chápání člověka vychází vždy z konkrétního kulturního a filozofického rámce. Při tázání se po původu holistického chápání člo-

věka v naší kultuře, která se poněkud zjednodušeně nazývá kulturou západní, se proto musíme zaměřit na to, z jakého myšlenkového světa tato kultura vychází a jakými vlivy byla formována.

Obecně se uznává, že v evropské kulturní tradici můžeme vystopovat dvojí kořeny kořeny klasické kultury řecko-římské a kořeny židovské a křesťanské (biblické), jež evropské kultuře zprostředkovaly dědictví starověkých civilizací Předního východu od Mezopotámie po Egypt. „Z obou těchto kořenů vyrostla křesťanská kultura středověku a řadu jejích rysů nese v sobě dál i sekularizovaná kultura novověku. Mezi oběma těmito vrstvami bylo odedávna napětí. Často se stávalo, že pozdější antická, tedy řecko-římská vrstva překryla a posunula nejen obsah pojmů, ale i samotné myšlenkové souřadnice starší vrstvy“ (Heller, 2000, s. 126-127). V tomto textu chceme poukázat na skutečnost, že holistické chápání člověka není novodobým filozofickým konceptem, ani konceptem antické filozofie, ale pramení z hebrejského, potažmo biblického chápání člověka, jež prostřednictvím křesťanství zakořenilo v evropském myšlení. Samozřejmě prvky holistického přístupu na-

chážíme i v kultuře řecko-římské, např. u Hippokrata, nicméně zde je pojímán jako vyvážená péče jak o tělo, tak o duši, které jsou ovšem dvěma entitami. Pojímání člověka jako nedělitelného celku je však ryzím přínosem židovsko-křesťanského myšlení. Judaismus a křesťanství stojí v základech naší kultury, mnohé hodnoty, které zastáváme mají zdroj zde. Proto je najdeme i v současném uvažování o člověku. (Šimek a Špalek, 2003).

Je častým omylem domnívat se, že židovské a křesťanské myšlení chápe člověka jako jakousi složeninu duše a těla, dvou skutečností, které spolu během života člověka koexistují a po jeho smrti se oddělují. Zatímco tělo zaniká, duše žije i po smrti věčným životem v nebi, nebo je zatracena v pekle. Při pozornějším zkoumání vychází najevo, že tento dualismus duše a těla nevychází z hebrejského myšlení, ale do židovského a křesťanského slovníku přichází jakoby zadními vrátky při jeho setkání s řeckou, zejména stoickou a platónskou filozofií zvláště ve 2. a 3. stol. po Kr. (Kratochvíl, 1994). Dualistický koncept řeckých filozofických směrů vychází z předpokladu, že člověk je složen ze dvou jevů, jimiž je psychika (duše) a tělo, a že tyto dva jevy jsou natolik specifické, že musí náležet dvěma principům (Šimek a Špalek, 2003). Princip duševní je pak vnímán jako pozitivní, tělesný jako negativní. Lidské tělo bylo v řečtině označované jako *sóma* (latinsky *corpus*) či *sarx* (latinsky *caro*). Pojmem *sóma* se většinou označoval organismus, tělo jako celek jednotlivých částí, výrazu *sarx*, v původním významu maso, se pak užívalo jako protikladu k pojmu *psyché*, duše. Reprezentativním vzorem antického dualismu je Platónova filozofie, která duši pojímá jako spojující článek člověka se světem idejí, v němž preexistovala před svým spojením s tělem. Toto spojení duše s tělem je vnímáno jako nepříznivý stav, který je třeba překonat, osvobodit duši od zajetí těla. Tvzení, že tělo je hrobem duše nacházíme právě u Platóna: „*to sóma estin hémín séma*“ – „tělo je náš hrob“ (Gorgiás, 493a). Novoplatónský filozof Plótinos ve svém spisu *Enneadés*, když shrnuje Platónovu nauku o duši a těle, praví: „(Platón) však vždy pohrdá smyslovou skutečností a vytýká duši její spojení s tělem... Všude je tedy vstup do těla politováníhodná věc.“ (Enneadés, 4,8,1) (Tresmontant, 1998). Aristotelismus a z něj vycházející středověká křesťanská metafyzika tento platónsko-plátinovský dualismus odmítají a výrazy tělo a duše vnímají jako metafyzické pojmy látky (tělo) a formy (duše). Přesto však za pojetí člověka jako nedílné jednoty nevděčíme aristotelismu, ale hebrejskému biblickému myšlení. Hebrejské biblické pojetí je

vlastní i křesťanskému myšlení, a byť bylo v průběhu dějin mnohokrát zastíněno inklinacemi k dualismu, oficiální církevní učení se vždy stavělo za nedílnou jednotu člověka (Tresmontant, 1994).

Původnímu hebrejskému a z něj vycházejícímu křesťanskému myšlení byl jakýkoli dualismus duše a těla zcela cizí. Starý i Nový zákon chápou člověka jako jednotnou bytost a lidskou přirozenost včetně těla považují za dobrou (Léon-Dufour et al., 1991). Hebrejské kořeny křesťanství nikdy nechápaly člověka jako nějakou sloučeninu těla a duše, ale prostě jako celého člověka. Zřetelně to můžeme vidět na užívání pojmu tělo ve Starém zákoně. V hebrejských biblických textech najdeme celou řadu termínů, které by buď bylo možno přeložit jako tělo, nebo se k tělesnosti bezprostředně vztahují. Nicméně v biblických knihách nenajdeme termín tělo ve významu „látkového nositele vitálního života organismu“ (Balabán 1998, s. 147). Biblické texty chápou člověka jako jednotnou, nedělitelnou bytost, a nikoli jako složeninu „látky“ (tělo) a její „formy“ (duše). Když bible řekne „tělo“ namísto „člověk“, neoznačuje jen jednu jeho část, ale prostě jeho vnější, smyslům přístupný vzhled, dovolující styk s vnějším světem. Hovoří-li tedy bible o těle, je tím míněn člověk nejen ve své tělesnosti, ale i jeho duševní, spirituální a sociální rozměr. Termín tělo chce pouze poukázat na podstatnou odlišnost člověka a tvorů od Boha, jenž je Duch. Podstatným znakem tělesnosti je smrtelnost, pomíjivost a hříšnost (Léon-Dufour et al., 1991).

Pro označení těla se v hebrejských biblických textech nejčastěji setkáváme se slovem *básár*. V původním významu označoval tento výraz maso. Brzy se však stal označením pro tělo, zejména tělo člověka. Ve většině případů termín *básár* označuje živé tělo. Jak již bylo výše poznamenáno, hebrejské myšlení nerozlišovalo mezi tělem a duší tak, jak to bylo běžné u Řeků. Starozákonní texty chápou člověka jako celek, nikoli jako složeninu několika částí. „Izraelec mluví sice o duši a těle, ale duše a tělo byly pro něj tak nerozlučně spojeny, že mezi nimi nemůže být činěn podstatný rozdíl“ (Novotný, 1958, s. 1089). Termín *básár* vyskytující se v textu Starého zákona tedy nemůže být chápán jako opozitum k duchovní stránce lidské existence, ale vyjadřuje bytostnou podstatu člověka jako takového. Hebrejská Bible nechápe tento pojem jako to, co se biologicky označuje jako *corpus humanum*, tedy jako soubor orgánů a orgánových soustav. Nezná tedy rozlišení člověka na tělesnou a duchovní složku. Ve starozákonním chápání „nemá člověk tělo, on je tělo (Gn 6,3), nemá duši, on je duše (Gn 2,7).“ Hebrejskému

i celému západosemitskému myšlení jednak chybí schopnost chápat tělo jako objektivně evidovaný a deskribovaný biologický celek, ale zejména proto, že je mu bytostně cizí jakýkoli dualismus tělo – duše (Balabán, 1998).

Antropologický význam, jenž je biblických textech přikládán lidskému tělu můžeme spatřovat také v psychologizaci jeho částí. Nejen tělo je zde chápáno jako celý člověk, ale též jednotlivé jeho části a orgány zde vystupují jako metafory člověka a jeho duševních a duchovních funkcí. Zmíňme zde alespoň některé. Například slovo ruka není jen označením horní končetiny, ale vyjadřuje též blízkost druhého člověka. Odtud podání ruky jako symbol vstřícnosti a přátelství. Též na středověkých malbách se často vyskytuje symbol Boží ruky (*manus Dei*) vztahující se z nebes k pozemskému světu. Připomeňme též známou Michelangelovu fresku na stropě Sixtinské kaple, kde stvoření Adama je jakoby koncentrováno do dotyku prstů Božích a prstů Adamových. Pravice nebo též rameno je symbolem moci a síly. Bedra či ledví označují fyzickou zdatnost člověka, zejména pak jeho plodnost. Někdy symbolizují nitro člověka jako sídlo jeho citů, vášní a skrytých pohnutek. Proto se o Bohu v žalmech mluví jako o tom, kdo zkoumá „ledví a srdce“ (Žl 10). Jen interpretace výrazu srdce v biblických textech by vydala na samostatné pojednání. Narodil od češtiny, která vnímá výraz srdce jen jako metaforické označení citů, v něm hebrejsko-semitské myšlení vidí sídlo vnitřního života člověka se vším vředy. K citům se tak připojuje paměť, myšlení, lidské záměry a rozhodování, místem lidského setkání se sebou samým i s Bohem. To, co je skryté v srdci člověka, se stává zjevné skrze jeho ústa, jazyk a rty, jež jsou nástrojem mluvy, a tím i nástrojem srdce, ať už dobrého, nebo zlého. Oko není jen zrakovým orgánem, ale představuje též otevřenost a vnímavost člověka, jeho vztah k okolnímu světu. Zřetelně je to cítit nejen ve starozákonní poetice žalmů, ale zejména ve známém Ježíšově výroku: „Světlem tvého těla je oko. Bude-li tvé oko čisté, celé tvé tělo bude mít světlo“ (Mt 6,22). Opět zde připomeňme starobylý ikonografický symbol Božího oka (*oculus Dei*). Svůj význam nemají jen jednotlivé části těla, ale i tělní tekutiny, zejména krev. Krev je bezprostředně spojena s životem, oživuje tělo, má posvátný charakter. V pozdním židovství a v křesťanství spojení těla a krev označuje živého člověka (Balabán, 1998; León-Dufour, 1991).

Hodnota, jakou bible připsuje tělu a jeho částem, vysvětluje o to jasněji, uvědomíme-li si, že tytéž metafory jsou užívány nejen ve vztahu k člověku, ale i k Bohu. Zatímco na jedné straně hebrejská bible zakazuje zobrazování Boha, na straně druhé

hojně užívá antropomorfismů pro ilustraci Božích vlastností; hovoří o Božím oku, tváři, pravici, rameni, lůně atd. Vynikající příklad biblického chápání lidského těla nacházíme též v Novém zákoně v listech apoštola Pavla, který přirovnává církev k tělu, jehož hlavou je Kristus. Jednotlivé části těla nelze vnímat bez jejich vztahu k celku: „všechny údý těla jsou jedno tělo...“ (1 Kor 12,12), „trpí-li jeden úd, trpí spolu s ním všechny...“ (1 Kor 12,26), „vy jste tělo Kristovo, každý z vás je jedním z jeho údů“ (1 Kor 27). Tyto novozákonné texty užívají lidského těla jako metafory společnosti a vzájemných interpersonálních vztahů. Lidská tělesnost jako prostředek sociálních vazeb je však chápána již ve starozákonních biblických textech. Tělo jako vyjádření mezilidské blízkosti a sounáležitosti nacházíme například ve vyprávění Geneze o stvoření člověka. Stvoření ženy ze žebra muže nelze chápat jako metaforu její podřízenosti, ale jejich vzájemné integrity (Balabán, 1996). Právě Adamovo zvolání „to je kost z mých kostí a tělo z mého těla“ (Gn 2,23) na tento rozměr jasně poukazuje. Stejně tak známý výrok z Geneze, že muž a žena se „stanou jedním tělem“ (Gn 2,24) není jen metaforou lidské sexuality, ale vyjádřením lidské sounáležitosti. Tento sociální rozměr tělesnosti se pak odráží v hebrejském výrazu *kol-básár* (doslova „všechno tělo“), jímž je označováno lidstvo.

Celostní chápání člověka se odráží i v hebrejském chápání krásy. Tam kde biblický text hovoří o kráse těla mívá na mysli i duševní či duchovní stránku člověka. Popisy ženské nebo mužské krásy zachycují spíše krásu spirituální než fyzickou. Velmi jasně o tom vypovídá slavná Šalamounova Píseň písní.

V židovsko-křesťanské tradici zasluhuje úcty i mrtvé tělo, neboť je zviditelněnou metaforou lidství. Proto v biblických textech nacházíme celou řadu důrazů na nutnost řádného pohřbení mrtvol. Nebýt řádně pohřben je pokládáno za strašné neštěstí a je jedním z nehorších trestů, jimiž proroci hrozí bezbožníkům (Balabán, 1998; Léon-Dufour et al., 1991).

Rovněž hebrejské pojetí duše má holistický rozměr. V nejstarších biblických představách není duše (*néfěš*) něco nehmotného. S takovým konceptem se setkáváme u Řeků. V řeckém myšlení je lidská duše (*psýché*) abstraktní oživující princip, spojující článek mezi pozemským světem a světem idejí u platoniků či část duše světové v pojetí stoiků. V lidových představách je pak pojem duše konkretizovaný do jakési bytosti, která přebývá v těle a po smrti jej opouští. Hebrejské pojetí duše je nemyslitelné bez těla. Duše je nejprve chápána jako tělní dutina naplněná krví, kterou se dýchá

a tráví, v pozdním židovství termín duše označuje individuální život. Ztratit duši znamená v biblické mluvě ztratit život. Ve vztahu mezi tělem a duší se však nejedná o protiklad dvou sfér – tělesné a duševní. Duše je spíše výrazem individuality člověka, výraz podtrhuje jeho sociální rozměr. „Hebrejská tradice říká: když se „duše“ stane „já“, může se skrze „tělo“ solidarizovat s potřebnými. To je základna pro terapii pevným objektivem“ (Heller, 2000, s- 131).

ZÁVĚR

Z toho, co bylo alespoň v náznacích zmíněno, jasně vysvítá, že hebrejské biblické myšlení vždy nazíralo na člověka jako na celek. Byl mu nejen cizí dualismus duše a těla, s jakým se setkáváme na půdě řecko-římského světa, ale pod označením jednotlivých částí těla či jeho orgánů je skryt člověk v celé své mohutnosti a důstojnosti, ale i křehkosti, pomíjivosti a zranitelnosti. Člověk, jakkoli je podle slov bible stvořen jako bytost tělesná, je zároveň stvořen jako „obraz Boží“ (Gn 1,26). Proto všude tam, kde bible hovoří o člověku jako o těle, má na mysli jeho pomíjivost, ale i jeho vztah ke světu a k druhým lidem, tedy horizontální rozměr lidského bytí. Tam, kde hovoří ve vztahu k člověku o duchu, má na mysli lidskou vertikálu, vztah k transcendentnímu, lidskou schopnost obrátit se k Bohu, který je Duch.

V tomto smyslu je možné vidět biblickou antropologii jako kořen holistického přístupu k člověku. Výše popisované vnímání člověka v biblické antropologii souzní s definicí holistického přístupu, jak ji vymezuje J. Ch. Smuts ve své knize Holismus a evoluce z roku 1926. „Podle něho celek není jen souhrnem jednotlivých částí, nýbrž nehmotný a nepoznatelný, někdy až mystický činitel celistvosti. Celek lze rozdělit na části, ale tímto rozdělením celistvost zanikne“ (Mastiliaková, 1998, s. 8). Prakticky je tento přístup rovněž zdůrazněn například v Repetitoriu pro zdravotní sestry: „Důležité je, aby sestry nepohlížely na pacienta ohraničeně jako na soubor částí (mozek, srdce, plíce, ledviny atd.), ale aby se snažily vnímat své pacienty jako celek. Hlavní předpoklady holismu jsou: poznání, že pacienti jsou celí lidé, na které nelze pohlížet způsobem omezujícím se na části; celek nelze chápat tak, že izolujeme a prohlédneme jeho části.“ (Richards a Edwards, 2004, s. 38) G. Danzer ve své knize Psychosomatika připomíná, že jakékoli dělení člověka na „části“ je zavádějící, neboť „nikdy ne onemocní primárně jen duše, duch, nebo tělo; vždy ochotí

celá „bio-psycho-sociální“ jednotka člověk“ (Danzer, 2001, s. 13)

Na počátku tohoto textu bylo řečeno, že to, čemu říkáme evropská kultura, stojí přinejmenším na dvou základech a byla utvářena přinejmenším dvěma proudy - klasickou kulturou řecko-římskou a kulturou hebrejskou. Je proto zapotřebí, abychom si oba tyto kořeny připomínali a jeden ani druhý neopomíjeli. Je toho hodně, čím k evropské kultuře přispěla řecko-římská antika. Neméně však přispělo k utváření naší kultury i hebrejské myšlení. Hebrejskému lidu vděčíme „za určité pojetí člověka a po pravdě řečeno za to nejlepší, co je v našem humanismu, nebo přinejmenším v tom, co nám z něj zbylo“ (Tresmontant, 2004, s. 25). Celostní chápání člověka s jeho fyzickým, psychickým i sociálním rozměrem mezi tyto skutečnosti jistě patří.

LITERATURA

- Balabán, M. 1996:** Hebrejské člověkosloví. Herman & synové, Praha.
- Balabán, M. 1998:** Tělo ve Starém zákoně. Religio 2: 147-155.
- Danzer, G. 2001:** Psychosomatika. Portál, Praha.
- Heller, J. 2000:** Základní antropologické termíny u Hebrejců a Řeků (tělo a duše). In: **R. Řehák - M. Prudký, M.** (edd.): Pozdní sklizeň, Advent-Orion, Praha, s. 126-131.
- Jankovský, J. 2003:** Etika pro pomáhající profes. Triton, Praha.
- Kratochvíl, Z. 1994:** Studie o křesťanství a řecké filosofii. Česká křesťanská akademie Praha.
- Léon-Dufour, X. et al. 1991:** Slovník biblické teologie, Velehrad - Křesťanská akademie, Řím.
- Mastiliaková, D. 1998:** Holistické přístupy v péči o zdraví. Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, Brno.
- Novotný, A. 1956:** Biblický slovník I. Kalich, Praha.
- Richards, A., Edwards, S. 2004:** Repetitorium pro zdravotní sestry. Grada, Praha.
- Šimek, J., Špalek, V. 2003:** Filozofické základy lékařské etiky. Grada, Praha.
- Tresmontant, C. 1994:** Základní pojmy křesťanské metafyziky. Aula, Křesťanská akademie v Římě, Praha.
- Tresmontant, C. 1998:** Bible a antická tradice. Vyšehrad, Praha.
- Tresmontant, C. 2004:** Otázky naší doby - filosoficko-teologický slovník. Barrister & Principál, Brno.

Ondřej Doskočil
doskocil@zsf.jcu.cz